

SIELOJ KAIP NAMIE

Nijolė, Miliauskaitė, *Sielos labirintas*, Vilnius: Vaga, 1999, 489 p.

Nijolės Miliauskaitės rinktinė *Sielos labirintas* apima trijų anksčiau išleistų rinkinių poeziją ir atskiru rinkiniu neišėjusį skyrių „Širdies labirintas“. Regis, toks autorės pasirinkimas atitinka ir patį jos poezijos pasaulėvaizdį: sena ir nauja (jei apskritai senaties terminą įmanoma taikyti gerai poezijai) yra šalia, toje pačioje erdvėje, ir chronologija* ar leidybos tradicijos nėra tokios svarbios...

Rinktinė leidžia nuosekliau atpažinti pagrindines N. Miliauskaitės tekstų poetikos gijas, pastoviausias jos poezijos atramas. Norėtusi jas kiek paliesti, atkreipiant dėmesį į visumos kontūrą, ne į chronologijos ar tapsmo liniją.

Rašiusiujų apie šią poeziją yra įvardytas turbūt svarbiausias N. Miliauskaitės poetinės kalbos principas: vaizdiškumas, vaizdo (erdvės) viršenybė prieš veiksma (laiką). Galima išskirti ir individualius tekstų tipus: eilėraštis–paveikslas, eilėraštis–hieroglifas, eilėraštis–sapnas, eilėraštis–portretas. Viena šios poezijos atraminių metaforų yra hieroglifas – vaizdinis ženklas, turintis daugiau savarankiško (N. Miliauskaitei svarbu, jog ir slapto, savaime neatpažįstamo, šifruotino) reikšminio krūvio nei raidė, suvokiamas ne tik linijiškai skaitant (kaip raidę po raidės), o pagaunant tam tikrą ženklinamą visumą, prasišviečiančią prasmę. Hieroglifas – ir didesnio teksto dalis, ir tekstas pats savaime: „tik / naktinė peteliškė / apmirus ant balto lapo / / ir tu / norėtum būti hieroglifas / senuose raštuose“ (p. 39). Liudijamas tikėjimas visuminio teksto, kurio paskiri vaizdai-hieroglifai atsiskleidžia subjekto akiai, realybe, to rašto autoriaus buvimu (p. 353). Kita vertus, tasai tikėjimas (ar N. Miliauskaitės įpoetintas patiklumas) yra nuolat išbandomas: ženklai, kurie regimi, girdimi, kartais atrodo iliuziniai, reikia pastangų juos atpažinti, tikroviškai suvokti (p. 108).

Hieroglifo metaforą atliepia ir kraštovaizdžio vaizdinys: kraštovaizdis taip pat yra didesnės visumos (abstrakčiai suvokiamos erdvės) dalis; čia dar svarbi ir kraštovaizdžio kaip unikalios ir kupinos slaptų reikšmių gamtos bei kultūros dermės sema**. Kraštovaizdis jungiasi į vieną semantinę*** grandinę su sielos, veido, namų (tėviškės) vaizdiniais. Tokia kraštovaizdžio samprata primena M. K. Čiurlionio peizažus, kuriuose regimas kažkokią žinių perduodantis įspėjantis gestas – pakeltas pirštas.

Sapno poetika yra persmelkusi dažną tekstą. Ji nuosekliai atitinka hieroglifiško – vaizdinio kalbėjimo principą. Sapnas patiriamas kaip atskirų vaizdų visuma, tarp kurių loginiai ryšiai, pasireiškiantys pirmiausia veiksmo nuoseklumu ir tikslingumu, yra atsipalaidavę. Sapnas – vaizdų-hieroglifų virtinė, kurioje kiekvienas elementas yra tarsi sutrauktas siužetas, galimo (kartu ir būto, įvykusio) veiksmo – likimo – šifras (p. 37, p. 79 ir kt.)

Sapno būseną pirmiausia patiriama pertraukus tikslingos akcijos liniją (p. 171), nieko tikslingai neveikiant („slankiojant, šiaip sau, be tikslo, be reikalo“, p. 263), sustojus ir sukklusus ties atminties ar gyvenimo malonės pasiūlytu, atvertu paveikslu, keičiant mąstymo kryptį – tarsi atsivėrus nenumatytam ir netikėtam labirinto posūkiui (p. 182). Pereinama į kitą vyksmo ir suvokimo logiką, į kitą laiko tėkmės sluoksnį, tiesiog – į kitą tikrovę. Tai patiriama ir kaip meditacinė ekstazė: „nežadinkit, nekelkit, nepabudinkit“ (p. 129).

* Chronologija – istorinių įvykių išdėstymas laike. (Red.)

** Sema (gr. *sēma* – ženklas) – lingvistikoje mažiausias prasmės vienetas. (Red.)

*** Semantinis – susijęs su semantika, reikšminis. Semantika – mokslas apie ženklų reikšmes ir prasmes, objektų ar reiškinių žymėjimą. (Red.)

Į N. Miliauskaitės „vaizdišką“ poetinę sistemą įtraukiamas ir portretas, programiškai įrašytas pirmojo skyriaus pavadinime. Portretas pasirenkamas todėl, kad likimas, subjekto tapatybė – ne vyksmas, nutikimai gyvenime, o pavidalai – kūno, būsenų, patirties. Vienalaikiškai egzistuojantys savų ir svetimų (ta riba sunkiai atskiriama) patirčių pavidalai (p. 17, p. 16, p. 95) kuria neįcentruotą (gal tiksliau – neturinčią akivaizdaus centro, tik slaptą, nuolat ieškomą), labirintišką subjekto tapatybę.

Eilėraščiai-portretai, atkuriantys asmens vaizdą, veidrodžiškai atspindi ir subjekto tapatybę, savastis atpažįstama žvelgiant į kitą kaip į veidrodį. Veidrodis – būtinoji vaizdinės poezijos metafora: savęs nematanti subjekto akis išvysta savo pavidalus veidrodžiuose – kraštovaizdžiuose, kitų žmonių veiduose. Tačiau galima ir inversija: „aš“ taip pat yra veidrodis, atspindintis „slaptojo gyvenimo“ (p. 29), „paslapties“ – likimo (p. 13), to, kas yra daugiau nei jis pats, pavidalus, šifrus.

Reikšminga (ir nuoseklu), kad N. Miliauskaitės poezijoje ryškiau nepasirodo metakalbinė* – kalbos reikšmės, kalbos ir tikrovės santykio – problematika. Kalba tėra rūkas, uždengiantis esmę – kraštovaizdį-sielą (p. 72). Tokios nuostatos, regis, yra maitinamas lakoniškas, konkretus, nevaizdingas (nepuošnus) jos poezijos stilius. Nekalbinės tikrovės viršenybė prieš kalbinę yra gana ryški: kuniškos rožės žiedas yra vertas geriausio eilėraščio, ne atvirkščiai. Savo ruožtu eilėraščio subjekto ir objekto santykis atsiskleidžia netikėtu tarnystės, nuolankumo aspektu: „tokia graži esi, kuniška rože, geriausio / verta eilėraščio, mylima / galingo valdovo duktė / būti turėjai / o aš tarnaitė, nuolanki, patikima, plaukus tau pinanti“ (p. 392). „Aš“ pozicija – ne tiek savaimė reikšmingo subjekto, kiek mediuomo** – tekste įvaizdinama, be kita ko, ir gamtiškosios, chtoniškosios moters, burtininkės, užkalbėtojos, žolininkės pavidalu.

Šią „aš“ identifikaciją atitinka ir gamtiškoji organiškai besiskleidžiančios sielos-žiedo izotopija* šalia sielos-labirinto, sielos-namų, – pastarosios izotopijos siela yra „iš kultūrinių sluoksnių rekonstruojama“ (p. 77). Gamtiškieji sielos pavidalai irgi šifruojami, skaitomi – iš liaudies dainų subtiliai perkeliama žiedo kaip žinios metafora: „sėklelė, užnešta vėjo / kokiais žiedais žydės“ (p. 40; karo dainose bernelis mergelei atsiunčia sėklų, iš kurių išauga gėlės, žydėjimu pranešančios apie kario likimą: „O jei pražystų / Raudonu žiedu, / Raudok, mergyt, kas dieną...“)

Gamtiškoji „aš“ identifikacija N. Miliauskaitės tekstuose apima reikšmingą pasaulėvaizdžio lauką: tai ir naktinio gyvenimo, kaip tikrojo, slaptojo vaizdiniai, maginiai ritualai („ateina“, p. 446), gebėjimas jausti ryšį su mirusiųjų („mirusiųjų šešėliai / tebegyvena kartu su tavim“, p. 349), sapnų pasauliu. Gana netikėtai ši gamtojautinė (pagoniškoji) patirtis dera su rytiškomis dvasinėmis praktikomis, atliepia viena kitą, susilieja į vieną patirties plotmę: paskutiniame, rytiškiausiam skyriuje apsisvalymas, dvasinio nuskaidrėjimo siekiamybė įvardijama ir tiesiogiai kaip „karmos tirpdymas“ (p. 376), ir kaip sielos skalavimas, girdint primygtinai raginantį (maginį ženklą) – laumių kultuvių ritmą „visuos ežeruos, upelius ir prūduos“ (p. 384).

Taigi N. Miliauskaitės tekstai – minimalistiniai, objektyvaus pobūdžio paveikslai – neištirpdo subjekto. Objektyvieji pavidalai skleidžiasi ir kaip subjektyvumo – sielos – šifrai. „Aš“ tekstuose išlieka kaip reginti akis, kaip slaptoms žinioms imli forma – labirintas, kaip atminties saugykla. Svarbi subjektyvumo niša – gebėjimas skaityti, atpažinti slaptojo gyvenimo ženklus, nes paradoksaliai reikia pamatyti „tai ko nebėr“ (tai ir yra siela – „neapčiuopiama ir nesuprantama“, p. 77), jautriai užfiksuojant vaizdą, pro kurį „tai“ švyti „neįžiūrimom aukso dulkelėm“.

Vis dėlto svarbiausias pasaulėvaizdžio elementas yra namų vaizdinys – jis įrašytas dviejų skyrių pavadinimuose: namai, kambarys. Namai – asmens atitikmuo, siela, kaip jau minėta, kultūrinė jos

* Metakalbinis – specialios paskirties kalba, skirta kitų kalbų aprašymui. (Red.)

** Mediumas (lot. *medium* – vidurys) – bendriausia prasme tarpininkas tarp žmonių ir dvasių. (Red.)

* Izotopija – bendriausia prasme variantai, atmainos. (Red.)

izotopija. Ji gali būti įvairiai aiškinama; tačiau, atrodytų, pirmiausia minėtina namų – kaip atminties, savasties saugyklos reikšmė. N. Miliauskaitės namų samprata ateina iš dingusio pasaulio (senosios Lietuvos kultūros – ir ne tik liaudiškosios, agrarinės), patirta tiesiogiai ir drauge paliudyta klasikinės Lietuvos literatūros. Viena minėtinų N. Miliauskaitės namų vaizdinio sąsajų – su poroje rinktinės eilėraščių tiesiogiai minimu A. Mickevičiumi, jo *Ponu Tadu*, kur namai iškyla kaip vietos ir asmens, asmens ir per kartų kartas prijaukinto daiktų pasaulio metafizinė vienovė, priklausymas vienu kitiems ir vieniems nuo kitų, turėjimas, saugi vieta, kuri yra „kaip sveikata“ (A. Mickevičius), gyvybės globėja: „Jak świat jest boży, tak on był nasz własny! /Jakże tam wszystko do nas należało“ („Priklausė mums, kaip Dievui – šitas skliautas! / kaip visa buvo sena ten ir miela“, – *Ponas Tadas*, „Epilogas“, eil. 80–81). Savasties (kaip sielos!) pajauta – tikroji namų atmosfera. Namuose saugoma tai, „kas būtų tik tavo, kaip vardas / kad ir mažiausias daiktelis, bet tavo / ko niekas / negalėtų išplėšt / tau iš rankų“ (p. 161). Namų priešingybė – tokia vieta, kur „ne mano tos lygumos / ne mano tas sodas, aukšti kambariai / klaidūs koridoriai, tamsūs vingiuojantys laiptai / ir amžinas šaltis“ („buvau dvylikos metų“, p. 14). Pasakymas „nieko / tavo čia nėra“ veikia kaip užkalbėjimas nuo pasiklydusių mirusiųjų dvasių („Pasiklydus dūšėlė“, p. 154). Nykstantys namai – vieta, kelianti nepaaiškinamą siaubą, būties proprašą (p. 270).

Svetimumas ir savumas patiriamas kūniškai: „koks šaltis eina nuo svetimų daiktų“ (p. 106). Nuo savų – ramybė, jauki, mieguista šiluma – tarsi įsčiose. Tyla ir ramybė, tyla ir lėtumas nuo skyriaus „Uždraustas įeiti kambarys“ ryškėja kaip pagrindinė namų jausmą ženklinanti ir atitinkanti, to jausmo atmintį lydinti būseną. Lyg meditacijos situacija, kurioje – kaip namie, namuose – sava siela priartėjama prie pasaulio esmių, prie patirties paslapčių ir šifrų. Tai būseną, kai atkuriami ryšiai su pasauliu. Namų-įsčių reikšmė kaip tik ir kuria organiško (vaikiško) ryšio su pasauliu situaciją, kuri yra N. Miliauskaitės namų vaizdinio ašis.

Namai yra kasdienybės erdvėje prarasta, tačiau asmens sieloje, atmintyje nuolatos realiai egzistuojanti tikrovė. Toliau leidžiantis į senosios lietuvių kultūros kontekstus (N. Miliauskaitės poezija yra juos giliai siekianti) galima sakyti, kad eilėrašties „tas pats“ nuskambėtų kaip klasikinės, tarsi ateinančios iš XIX a. kultūros, namų sampratos, tiksliai užfiksuotos to laiko elementoriuje, komentaras. Elementorius: „Namay, ira tay wieta kur giwen Žmogus, kur ira jo dyrwas yr piawas, gentis, prieteley, yr kaimyney pažistami, kur takay yr keley, medey yr kalnay, upes yr ežeray, jam paprasty yr žynomy ira“ (K. Nezabitauskis). Pažįstami, žinomi, paprasti – tokie yra N. Miliauskaitės poezijos namai: „tas pats / siauras baltas keliukas, per mišką, išsikeroję / medžiai, vasara, o už posūkio / ežeras, vandenys ramūs ir gilūs“ (p.30). Kraštovaizdis atpažįstamas kaip savas – „tas pats“. Tačiau N. Miliauskaitės namų samprata, išlaikiusi klasikinius dėmenis, yra, rodos, nežymiai, bet dramatiškai pakitusi; namai, kur visa atpažįstama ir paprasta, yra prarasti. Savita pataisa: atpažįstama, nes prarasta, tad nesikeičia: „aukšti kambariai, tavo skurdžioj atminty / kur kiekvienas kampas / tave prisimena, / niekas / čia nepasikeitė, kaip viskas, kas prarasta“ (p. 160).

Vis dėlto tikėtina, kad A. Mickevičiaus vardas išties neatsitiktinai atsiranda N. Miliauskaitės poezijoje (nors nenorėčiau šio ryšio bei konteksto pervertinti, jis nėra vienintelis, tačiau, šiaip ar taip, informatyvus). Praeities pavidalai N. Miliauskaitės atkuriami su tokia pat metafizine šviesa spindinčios detalės tikslumu, su tokia pačia vietos metafizika. Raibuliuojančios upės atšvaitas ant veido įrašomas eilėraštyje kaip išgrynintos išnykusio pasaulio, kadaise buvusio pilnatviško, atminties detalė: „ilsėjomės / pintuose krėsluose / senų didžiulių medžių / pavėsy, raibuliuojanti upė / atspindėjo / veiduos, iš lėto plaukė valtys / skėčiai, debesys“ („Tą vasarą“, p. 113; su panašiu tikslumu *Pone Tade* atkuriami, pavyzdžiui, prieš saulę persišviečiančių mergaitės pirštų rausvuma ir kt.) Šis vidinis ryšys, regis, paremiamas tos pačios kultūrinės patirties atmintimi, tekstuose pasirodo ir

panašiu vaizdny – iš dvarelių realybės, – ir, anot V. Daujotytės, išlaikomomis bendresnėmis praėjusio amžiaus „poetinio žodyno viršūnėmis: siela, širdis, vanduo, žiedas, akys, ilgesys, rožė (kinrožė), likimas, netgi labirintas [...]“ (V. Daujotytė, „Sielos-širdies labirintuose“, *Literatūra ir menas*, 2000 m. sausio 22, p. 4).

Todėl kalbant apie N. Miliauskaitės poetinės atminties principą, susijusį su namų vaizdiniu, neapsiriktume jį įvardiję A. Mickevičiaus ir Cz. Miloszo (Č. Milošo) poezijai aptarti taikomu apokatastazio* terminu, nusakančiu tikėjimą, jog detalė, kurioje skleidžiasi būties tiesa (N. Miliauskaitės žodžiu tariant – turinti amžinybės skonį, plg. p. 303), neišnyksta, nepraeina, ji, anot poetės, gyvena savo „slaptąjį gyvenimą“ (plg. p. 472), ir ją galima gražinti. N. Miliauskaitė namų patirtį ir jos atmintį, realybės liudijimą išreiškia ne lietuvių literatūros įtvirtintomis universalijomis (žemė, motina, duona, tėvynė ir kt.), o detalėmis, konkretybėmis. Rizikuojant apsunkinti šitą poeziją kontekstais, visgi norėtusi pasakyti, kad ją (neabejotinai bent dalį jos) galima būtų skaityti ir greta Cz. Miloszo *Miasto bez imienia* (*Miestas be vardo*, 1969).

Nijolės Miliauskaitės poezijoje jautriai, atsargiai, tarsi sulaikius kvėpavimą, pačiais svarbiausiais ir tiksliausiais žodžiais pagaunamas praeities – sielos „aukso dulkelių švytėjimas“. Kartu, prisimenant garsiuosius Venecijos veidrodžius, į kuriuos buvo dedama aukso, kad atspindimas vaizdas įgautų šiltą, akimi sunkiai pagaunamą švytėjimą, galima tarti, jog toji vaizdo šiluma, spinduliuojanti, sunkiai pagaunama esmė – jos eilėraščių poetikos paslaptis.

Metai, 2000, Nr. 7

Brigita Speičytė, „Sieloj kaip namie“, *Moteris su lauko gėlėmis. Knyga apie Nijolę Miliauskaitę*, sudarė ir parengė Gražina Ramoškaitė-Gedienė, Vilnius: Lietuvos Rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 189–194.

* Apokatastazis – visatos atstatymas Dievuje. (Red.)